André Malraux

TURAN YOLU

Çeviri

Sabahattin EYÜBOĞLU

ÇAN YAYINLARI
İstanbul

ÇAN YAYINLARI : 30

Bu kitap Gün Basımevinde
1965 yılında basılmıştır.

André Malraux

TURAN YOLU

Çeviri

Sabahattin EYÜBOĞLU

ÇAN YAYINLARI
İstanbul

TURAN VE ANDRE MALRAUX

İkinci Dünya Savaşından biraz sonra André Malraux'nun esir kampında yazdığı ve Gestapo'nun çoğunu yokettiği yazılarda, bunlar arasında Turan'la ilgili bir anıdan söz edilmişti. 1948'de Paris'e gittiğimde soruşturduğum bu yazılar «Les Noyers de l'Altenburg» adı altında çıkmıştı. Kitabın bir bölümü, hem de ilki, gerçekten bizim yakın tarihimizin en çok ve en az bilinen, en çok ve en az aşılmış karmaşık bir yanıyla, Turan'la ilgiliydi. Burada Malraux babasının nasıl Almanya'da Şark Dilleri öğrenimini gördükten sonra İstanbul'a gittiğini, devrimci bir felsefe ve Nietzsche üstüne konferanslar verdiğini, Türk aydınlarına kendini sevdirdiğini, hem Almanların hem de Enver Paşa'nın adamı olarak Turan ülküsünü besleyip geliştirdiğini, bu uğurda Orta

Asya'lara kadar ne umutlarla gidip ne acıklı bir umut kırılmasıyla döndüğünü anlatıyordu. Gerçek anılar mı, yoksa bir romancı sezintileri miydi bunlar? Malraux'yu görüp konuşmak için türlü yollara baş vurdum .Sonunda kâtibi telefonda: Vakti yok, sizinle görüşemiyecek, deyince bir mektup yazdım. Ona da karşılık vermedi. Bir Fransız dostum bu konu üstünde kendisiyle konuşmayı üstüne aldı: daha sözü açar açmaz onu da terslemiş. Bir ara André Malraux İstanbul'a geldi. Topkapı müzesinde bir şeyler araştırıyormuş. Yine görüşmek istedim. Meğer geldiği gün hiç kimse ile görüşmek istemediğini söyleyip bir kaç inatçı gazeteciyi bile savmış. Anlaşılan yazdıklarının alaca karanlıkta kalmasını istiyor deyip kestim ben de. Yakın tarihimizi iyi bilen Türk aydınlarına da Enver Paşa'nın böyle bir dostu olup olmadığını sordum. Çoğu Malraux uydurmuş, dedi. Peki ama, öyle de olsa, gerçeğe uygun mu değil mi yazdıkları? Turancılığın nasıl doğup geliştiğini çok mu iyi biliyoruz ki böyle bir görüşü hiçe sayalım? Şimdi anlıyorum ki yapılacak ilk iş bu yazıyı Türk okurlarına sunup düşüncelerini kurcalamakmış. Türkün aklı sonradan başına gelir. Bununla beraber geç kalmış da sayılmam. Çünki André Malraux'nun belki de üstüne düşülmiye değmiyecek kadar eski sandığı bu konu bizde henüz ütopyalar rafına konmuş değildir. Her düşünceyi bir din haline getiren Doğulu yanımız, tarihimizin bir dönemecinde bir düşünceye gözü kapalı bağlanmış, karanlıklar içinde gördüğü bir Turan rüyasını doğan güne inat sürdürmüş, hâlâ da sürdürüyor. Canım Anadolu binlerce yıldır aydınlığa hasret bekliye dursun, nice aydın evlâtları kafalarının yüreklerinin bütün gücünü bir öteler ülkesine çevirmiş, çevirmiyenlere düşman olmuşlar üstelik. Sözde ırk kardeşlerinin dertlerini öne sürüp öz kardeşlerinin,

hayat yoldaşlarının başlarından aşan dertlerine yeni dertler katmış, Turan'a değil Anadolu'ya gitmek istiyenlerin ayağına çelme takmışlar: tıpkı cenneti Mekkede arıyanların Anadolu'da arıyan din kardeşlerine çelme atmaları gibi. En sevdikleri varlıklara, çocuklarına Turan ırmaklarının adlarını vermiş, bu rüyada yaşıyan, bu uyur-gezer kardeşlerimiz: bizi dört gözle bekliyen Anadolu'da efsaneler dolusu akan, güzelim ırmaklar yokmuş gibi...

Sene 1924 ya da yirmi beşti. Trabzon lisesinde yatılı öğrenciydim. Müdür bir akşam bizi topladı ve Turan'dan kardeşleriniz geldi, diyerek bize perişan kılıklı otuz kırk göçmen delikanlı tanıttı. Akıllı adammış müdür, uzun söz etmeden yardım istedi bizden. Turan'dan çok yardım sözü seferber etti bizi. Evlerimizden yataklar, çarşaflar getirdik; paralar topladık; defter kitap nemiz varsa paylaştık Turanlı kardeşlerimizle, canımız ciğerimiz fulbol papuçlarına, kaçamak içtiğimiz sıgaralara kadar. Türkçeyi bizim gibi konuşmuyorlardı ama Türkçe öğretmenimize göre bozuk olan onların dili değil bizimkiydi. Yabancı dili ve hele matematiği bizden iyi bildiklerini görünce öğretmene hak verdik. Zaten kusurları bile değer gibi geliyordu bize. Turanlı kardeşlerin kimini kulüp kaptanı, kimini sınıf başkanı yapmıştık. Gel zaman git zaman, üniversiteler, Avrupada tahsillerden sonra bu kardeşlerden kimi İran'a kimi Turan'a gitti. Kulüp kaptanı yaptığımız kardeş şimdi İran'da nazırmış. Bir hayli arayıp bir tekine yıllar önce Ankara'da, yüksek bir makamda raslamış ve kendisinden şu hikmeti öğrenmiştim: **Sin külâhın görünmesin.**

Turanlı kardeşlere her yaptığımız helâl olsun; diledikleri rüyayı da görsünler; ama bize Anadolu'muzu haram etmesinler. Yapılacak çok işimiz var bizim, çok, çok, çok: Turan bizim nemize.

Şimdi aldı André Malraux, bakalım Turan üstüne neler söyledi. Ama bir dakika daha: Altenburg'un Cevizleri nasıl başlıyor, onu da söyliyeyim kısaca. Uzun bir önsözde Malraux 1941 de yaralı olarak Chartres Katedrali önünde, dikenli teller ortasında, beş bin Fransızla birlikte saman üstünde yattığı Alman esir kampını anlatıyor. İnsan kardeşlerini yeni bir gözle, eski romanlarındakinden bir başka açıdan görmeğe başlarken babasını hatırlıyor. Günü gününe yirmi beş yıl önce o da aynı belâya uğramış, ama bir Alman askeri olarak, karşı taraftan. Bir sözü aklına geliyor babasının: İnsanı bulmak için insan tekini eşeleyip durmak boşuna, dermiş. Babasının küçük küçük yüzlerce not defteri varmış, bunları insanla karşılaşmalarım, diye bir kitapta toplamayı kurarmış ama ömrü yetmemiş. Esir arkadaşları evlerine mektup yazarlarken Malraux da babasından dinlediklerini, notlarında okuduklarını bir araya getirmeğe çalışıyor: çünki, diyor, bu kampta yaşamayı ancak yazmakla sürdürebilir insan

Babam İstanbul'dan döneli daha bir hafta olmamıştı. Bir sabah erkenden kapı çalındı. Perdeleri daha açılmamış odanın alaca karanlığında babam hizmetci kadının kapıya giden ayak seslerini duydu. Bu sesler durunca, kapıyı çalan daha tek kelime söylemeden hizmetci kadın dertli dertli:

— Vah Jeanne bacım... Va Jeanne bacım benim... diyordu.

Jeanne büyük babamın evindeki hizmetci kadının adıydı.

Ses kesildi: iki kadın kucaklaşıyor olma-

lıydı. Babam, beklemekten bıkmış, sabah sessizliği içinde uzaklaşıp giden bir araba gürültüsüne dalmıştı. Biliyordu haberin ne olduğunu. Jeanne kapıyı yavaşca itti; artık bütün kapılardan korkuyormuş gibi.

— Ölmüş mü? diye sordu babam.

— Hastahaneye kaldırmışlar, ama...

Babam bana mezarlık sahnesini alattı. Reichbach'ın mezarcısı kazdığı mezara yarı beline kadar girmişken amcalarımdan biri bir şey söylemiş. Mezarcı güneşin sıcaklığını emen pembe balçığın ortasından başını kaldırıp kulak vermiş. Hangi amcamsa: «Haydı, Franz, biraz çabuk ol! Yabancı değil!» diyormuş. Kasabada yirmiye yakın amca oğlu dayı oğlu gibi yakınlarımız vardı. Bu mezarcı da şaşırtasıya ölen dedeme benziyormuş.

— İntihar üstüne saçma sapan çok şey duymuşumdur, diyordu babam; ama kendini şakasız öldüren birine karşı saygıdan başka bir duygu görmedim kimsede. Kendini öldürme bir yürek işi midir, değil midir, bunlar yalnız ölmemiş olanlar üstüne konuşulurken söylenir. Ötekiler karşısında herkesin susması âdettir: içimizden hiç biri dedenin ölümünü yorumlamadı: bir beyin kanamasından falan ölmüş gibi oldu.

Amcalarımın ve büyük amcalarımın çoğu yıllardır birbirini görmemişti. Onları hayattan çok Alman egemenliği altına girmek

ve girmemekti ayrıran; ama anlaşmazlıkları hiç bir zaman ilişki kesmeğe kadar varmıyordu. Çokları artık Frnsa'ya yerleşmişti. Hepsi dedeme fabrika işlerinde yardım eden Mathias amcanın evinde toplanmıştı. Yalnız büyük amcam Walter yoktu. Gerçekten bir kaç ay için uzaklara mı gitmişti bilmem. Onbeş yıldır kardeşi Dietrich'le, dedemle, dargındı; ama dedikleri kadar sert, inatcı da olsa gelenekler ölüm karşısında kin tutmasına engeldi. Ne de olsa gelmemişti; yokluğu da herkes üzerindeki ağır saygı baskısını büsbütün artırmıştı. Dedem öteki kardeşlerinin hepsinden çok ona kızardı adını ederken, ama en çok da onun adını ederdi, üstelik vasiyetini yerine getirme işini babamla birlikte ona bırakmıştı.

Babam tanımazdı onu. Ailede kimsenin kendisine boyun eğmeyişine katlanamayan Walter hiç sevilmiyor değildi, ama kırk yıl sürçmeden ayakta durmuş bir önderliğin çevresinde yarattığı saygıdan yanına yaklaşılmıyordu. Çocuğu olmadığı için, amcalarımdan birinin oğlunu benimsemiş, ve ona asık yüzlü, hoşgörüsüz bir sevgiyle bağlanmıştı. Çocuk daha oniki yaşındayken her sabah buyruğa benzer öğütlerle dolu pusulalar yolluyordu ona, okula gitmezden önce de bunlara cevap yazmasını istiyordu. Delikanlı yirmi yaşına gelince bir kız yüzünden Walter amcayla atıştı, ardından da çekti gitti. Karısı

ağlaya sızlaya dursun, delikanlının hiç bir mektubuna cevap vermedi Walter amca. Kendine mirascı bırakmayı kurduğu çocuk sonunda bir usta başı oldu. Walter hiç lafını etmiyordu, ama üzgündü içinden. Kardeşleri bu üzüntüsünü biliyor ve bunda bir insan tarafını görüp neden aynı insanlığı başka hiç bir yerde göstermeyişine şaşıyorlardı.

Fazla aksilik ettiği zamanlar kardeşleri hep bir ağızdan: «Onun sakatlığında bir insanın daha da kötü olmaması mucize» diyorlardı. Bütün fotograflarında ayakta durur ve kol değneklerini uzun paltosunun altına saklardı: iki bacağı da kötürümdü.

O akşamki cenaze yemeğinde kaz ciğerleri, ala balıklar Alsace şarapları gırla gitti, toplantı az kalsın panayır şenliğine dönecekti. Bunca bin yıllar insanlara ölümü nasıl karşılayacaklarını öğretememiş bir türlü...

Dedem Roma'da Papa'yı ziyarete yaya gitmişti. Kutsal huzura çıkmakta hiç de zorluk çekmemiş. Yirmi kadar sofu kişiyle birlikte Vatikan'ın bir odasına alınmış. Dedem mahcup bir adam değilmiş, ama papa bu ne de olsa, kendisi de bir hıristiyan. Hepsi birden diz çömüşler, Kutsal Baba geçmiş, terliğini öpmüşler ve uğurlanmışlar.

Tiber nehrini ikinci geçisinde dedem Roma'ya karşı kutsal bir öfke duymuş. Çeş-

meler önünde, kaldırımsız caddelerde hayasızca gülüp oynayan Romalılara, eski sütunlara, kırmızı kadifeli pastahanelere öyle içerlemiş ki otele koşmuş, çantalarını yumruklarcasına kapayıp ilk tirene atlamış. Dönüşünde protestan dostları kendisinin din değiştirmeğe hazır olduğunu sanmışlar.

Benim yaşımda din değiştirmez insan, demiş dedem. O günden sonra İsa'dan değil ama kiliseden kopmuş. Her pazar ibadete gidermiş yine, kiliseye girmez arkadakı ısırganlar arasında dikilir, töreni akıldan yürütüp görür gibi olur, renkli camlar arasından sızan seslere kulak verirmiş. Git gide sağırlaşınca yazın ısırganlar arasına, kışın çamurlara diz çöküp yirmi dakika kadar kutsal çıngırağın sesini, töreni bitirecek olan sesini bek lediği olurmuş. Hasımları aklını kaçırmış diyorlardı: Ama sarsılmaz bir bağlılığı kolay kolay hor gördüremezsiniz insanlara. Bunca yıl ayni yerde ayni saatte çamura diz çöken şemsiyeli, redingotlu, kısa beyaz sakallı insana kaçık diye değil, doğru adam diye bakmış herkes. Alsace inanç karşısında duygudur, bağlılık karşısında duygulu olması içinse o zaman haklı sebepler vardı.

Dedem aldanmamıştı. Onun yerini tutacak, sarsılmaz titizliğini sürdürecek adam, ortadan yok olan kardeşi Walter'di. Hep fabrikacı ya da tüccar olan amcalarım onun bü-

yük profesörlüğü önünde saygı duyuyorlardı. Onun kadar saydıkları tek adam belki de babamdı. Walter amca iyi bir tarihci olarak tanınmıştı, Alsace'lı olmasa parlak bir ün de kazanabilirdi. Üniversiteyi bıraktıktan sonra Altenburg Toplantılarına ön ayak olmuştu. Amcalarım, dayılarımdan hiç biri çagrılmazdı, ama hepsinin saygısı büyüktü bu bilgin toplantılarına. İnatcılığı ve her halde açık gözlülüğüyle bir hayli para toplamış, tarihi Altenburg manastırını satın almıştı. Orada her yıl ünlü tarihci arkadaşlarını, en kafalı eşki öğrencilerini ve onbeş kadar da her memleketten yazar çizer kişiyi topluyordu. Max Weber'in, Stefan George'nin, Sorel'in, Durkheim'ın, Freud'ün bu toplantılardan doğma yazıları vardır. Bütün bunlardan başka, babam için en önemlisi olarak ta, Walter amcanın eskiden Nietzsche ile dostluğu olmuştu....

Dedem öldükten bir hafta sonra babam Walter amcadan bir mektup aldı: Altenburg'a döndüğünü ve orada kendisini beklediğini yazıyordu. Babam Walter amcanın her çeşit üne düşgünlüğünü biliyordu; amcasının girip çıktığı bazı çevrelerde de babam bir hayli tanınmıştı son zamanlarda, hele şark meseleleri üstüne dergilerde çıkan yazılarından sonra. Gizli gizli dolaşan söyletilere

göre de babam Enver Paşa'nın akıl hocası olmuştu.

Bir yıl önce, 1913 ocak ayında, Türkiye'nin Avrupa'dan atıldığını sanmıştı herkes. Ordusu bozulmuş, Balkanlılar İstanbul'a otuz kilometre yaklaşmış, Türk hükümeti bir defa daha barış istemişti. Galipler o kadar açıkca Rusya'ya dayanıyorlardı ki Wilhelm-Strasse gözlerini açmazlık edemedi.

Doksan yaşındaki büyük Vezirin başkanlığında Osmanlı kabinesi şerefi kurtaracak formüller arıyordu. Başka ne arayabilirdi? Yunanistan adaları almış, birlik düşmanlar yedi haftadır Çatalcadaydı. Derken konağın giyimli kuşamlı kapıcıları hademeleri tabancalar, tekmeler önünde dünyanın bütün uşakları gibi ellerini havaya kaldırarak gizli salona sürüldüler: bir subay kargaşalığı ortasında Enver Paşa açık kalan kocaman kapıda gözüktü. Harbiye Nazırı üçüncü adımında elini karnına tutup düştü. Enver formül ustalarını hapsetti; mütareke şartlarını bir kaç çekimserle birlikte kapı dışarı edip Talat ve Cemal paşalarla devleti eline aldı. Sonra, Balkanlı birleşiklerle çatışma patlak verince bir ay içinde Türk ordusunu yeniden kurup saldırıya geçti; günde seksen kilometrelik zorlu bir yürüyüşle Edirneye vardı. Istanbul kurtulmuştu. Özel muhabirler gazetelerine, elçiler hükümetlerine bu triumvira'nın bir

aydan fazla tutunamıyacağını yazmışlardı; ama tutunda, düzeni kurdu ve kazandı.

O zaman, müslüman önderlerin arkasında Avrupalı akıl hocaları aramak âdetti.

II

(Babam Doğu Dilleri diplomasını alır almaz, yeni doğmakta olan İstanbul Üniversitesine yollandı ve kısa bir zamanda genç Türk aydınları üzerinde kardeşce bir saygı kazandı. Bunu derslerinin coşkunluğuna ve konusuna borcluydu. 1908 deki ilk kurlarına toptan Action felsefesi adını vermişti. Nietzsche'den söz ederken profesör Vincent Berger'nin gergin belagatinde Zaratustranın henüz gizli kapaklı olan sesinin yankısı yok değildi. Arap terkipleri yerine kullandığı tükçe özdeyişler konuşmasının etkisini daha da artırıyordu.)

Babam o sıra, benim hatırladığımdan çok başka bir adam olsa gerek. Bununla beraber, sonradan kırktığı ince ve sarkık bıyıklarına rağmen, o zaman fotograflarında benim tanıdığıma çok yakın bir yüzü vardı.

Çocukken uçan martıların kanatlarına bakmaya doyamazdım. İki orak ağzını andıran bu kanatlar benim için bir pastahane vitrininden daha çekiciydi.

Bir gün, ölü bir deniz kuşunun çevresi-

ni sarmış balıkçılar arasına girmiştim. Kadırga, çatana gibi yelkenli bir gemi adı olan bu kocaman deniz kuşu Bornholm rıhtımının taşları üzerine serilmiş yatıyordu: iki geniş, ihtişamlı kanat ortasında şışka bir tavuk bedeni. Babamın fizik yapısı benim kafamda bu yelkenli kuşla kaynaşıktır. Bir ressam yüzünü çizseydi resminde ister istemez bir pençeyi andıracak çizgiler olurdu. Kemikli, buruk bedeni, kılıç tutar gibi gergin ince elleri bende ölü deniz kuşunun canlı kalan iki uzun kanadındaki yorulmak bilmez mafsallarla çağrışıyordu. Kanbur sırtının iki yanına düşen uzun ve sarkık kollarıyla çabuk ve önüne durulmaz bir yürüyüşü vardı. Önüne durulmaz yanı biraz da gömük, apaçık mavi, sert bakışlı gözlerinden geliyordu; bu gözler yalnız çocukluğuma benim oyunlarıma bakarken yumuşuyordu. Yaşlanıp da gözleri bozulduğu zaman burnuna taktığı gözlüğü düzenlerken, o keskin nişancı yüzü birden dalgın ve yorgun bir fikir adamının yüzüne çevriliveriyordu.

Bir gün bir Rus arkadaşım:

— Sen şaman nedir bilir misin? diye sormuştu bana.

— Sibiryalı bir büyücü, değil mi?

— Evet ama başka bir yanı da var. Lenine büyük bir adamdı, ama bir şaman değildi. Trotzky daha küçük bir adamdı, ama

bir şamandı. Puşkin, Robespierre, Goethe? Hiç şaman değildiler; ama Dostoievski, Mirabeau, Hölderlin, Edgar Allen Poe, büyük şamanlar! Küçük şamanlar da var: Heine. Napoleon tam bir şaman değildi: dünyanın şusuna busuna fazla inanıyordu. Her dahi biraz şamandır, ama, tabii, her budala da biraz şamandır. Biz Ruslarda şamanlık siz yabancılardakinden daha fazladır... Şimdi bak ne diyeceğim sana: Vincent Berger'nin gücü de gücsüzlüğü de biraz şaman olmasından geliyor...

Belki. Ama bu Şaman şunu söylemişti bana: «Bir insanın en etkili silâhı nedir bilir misin? Komedya payını en azına indirmiş olmak.»

İnsan en yakınlarını en az bilir, ben de babamın çok yanlarını bilmezdim. Ama bana durmadan öğrettiği, galiba lüzumundan fazla öğrettiği bir şey vardı: bir insanı sırlarından çok değeri belli eder.

Onun için sevdiklerimin sırlarını kurcalamam. Onu babam olduğu için mi severdim? Ana babaların hepsi çocuklarını sever; ama anasını babsını seven çocuklar pek azdır gibime gelir. Ama bir babası olmak benim için mutluluktu, bazan onun babam olmasından gurur duyuyordum.

İstanbul'daki Alman sefiri, babamın ac-

tion (hareket, iş, devinim) felsefesinde **action**'un felsefeden önce geldiğini anlamıştı. Bu genç adam ilgilendiriyordu onu, hoşuna gidiyordu, bazan da garibine. Jön Türkler hareketi üstüne, bazı gevezelerden sonra, düşüncesini sorduğu zaman babam onu bir kenara çekmiş: «Ekselans, demiş; müsaadenizle boş lafları bir yana bırakalım da yapabileceğimiz, elimizde tutabileceğimiz şeylerden konuşalım.» Bilmediği bir şeyi de haber vermiş kendisine: Jön Türk hareketinin bir kaç aydanberi aydınlar çevresinde subaylara geçtiğini, hürriyet isteklerinin, halk kaynaşmalarının arkasında, ayaklanmanın nasıl tertipleneceği incelenmeğe başladığını söylemiş.

Bir gün elçi kendisine; yarı şaka yarı ciddi: «Bu bizim Ev'in burada tutturabileceği ciddi bir propaganda nasıl olabilir sizce?» diye sormuş. Babam bu sorunun, sefir de babamın verdiği cevabın ciddiliğinde aldanmamış. Bir kaç ay sonra bir propaganda servisi kurulmuş, babama doğrudan doğruya elçiye bağlı olarak bir servisi düzenleyip yönetme işi verilmiş.

Babam kendine bile güvenmeyen bir adamdı: bu işde son derece ihtiyatlı davranmış olmalı. Propaganda onun için bir dekordu sadece, bu dekoru politik bir aksion aracı

olarak kullanmak istiyordu. Bütün devlet gücü Sultan Abdülhamit'in elindeydi. Devleti Bab-ı âli ile, birbirinden habersiz vezirlerin bozuk düzeniyle yönetiyordu. Elinde daha güclü kendine daha sıkıca bağlı bir başka cihaz daha var gibiydi. Geniş bir polis şebekesine benzeyen bu ikinci cihaz neydi ve daha önemlisi, neyin peşindeydi?

Genel olarak zorbalık düzenlerinde zorbanın politikası iyi bilinir de kendi kişiliği pek bilinmez. Burada Sultanın kişiliği az çok biliniyor, ama politikasının ne olduğu anlaşılmıyordu.

İki gece üst üste ayni yatakta yatmayan bu sultan bir gece, kendi seçtiği yatakta bir tahta kurusu bulmuş, zehirli olduğundan kuşkulanıp iki saray adamını sürgün etmiş. Birini huzura kabul ettiği zaman eli tabancasında olurmuş. Önünde herkes hep yere bakmak zorundaymış. Adamın biri sendeleyip gözlerini kaldırır kaldırmaz sultan ateş etmiş. Sarayda Türk sözü yalnız hakaret diye kullanılırmış. Ordu komutanları arasında milliyetci oldukları kuşkusunu uyandıranlar hemen kovulurmuş. İstanbulun baş hırsızını Sultan alay olsun iye Bahriye Nazırı yapmış, Bahriyeyi mahvettiği için de şahane hediyeler vermiş kendisine. Halifenin önünde Türk vatanı sözlerini kullanmanın cezası ölümmüş.

Babama sevgi ya da çıkarla bağlı olanlar arasında Sarayı az çok bilenler varmış. Düzensiz olayları yavaş yavaş aklında bir düzene sokarak «Kızıl Sultan»ın karabasanları arkasında anlaşılır bir şeyler sezinlemiş.

Türk generallerinin zor görebildiği bu ürkek imparator islam birliği elebaşılarını serbestce ve tabancasız odasına alıyordu. Yalnızlıktan, şiirden ve polis raporlarından başka hiç bir şeye yüz vermeyen bu tembel adam oturup yabancı müslümanlara gidecek beyannameler yazıyor, İslam'ın önderleriyle mektuplaşıyordu. Askerlerine postal alamayan bu müflis Sultan iki yüz bin ajanının yol paralarını eksik etmiyordu. Bir kaç yıldır da Fas'tan Kâbil'e kadar her yerde ve bütün Hindistan camilerinde Sultanın adı dualara girmişti. (Vatan sözünü yasak etmesi, yirmi milletin kurduğu Osmanlı imperatorluğunun bu batılı düşüncelerle şişen kavrama dayanamıyacağı içindi. Halifenin şimdiye kadar görevi Allahı savunmak olmuştu; şimdi artık Allahın halifeyle birlikte imperatoluğu kurtarmasına sıra gelmişti. Bu arada Wilhelm-strasse'de şöyle düşünülüyordu: yeniden canlanan halifelik gereğinde İngiltere Fransa ve Rusya müslüman ordularına karşı bir kutsal savaş açabilir.)

Bununla beraber babam, İslam birliği cihazının geniş önemini ve oldukca belirli iş-

leyişini sezinledikçe, bir yandan da püf noktasını, giderilemez sakatlığını görmeğe başlıyordu. Sefirine politika öğretmeğe kalkmıyacak kadar zeki idi, ama yine de ona, Halifenin Türkiye dışında bulacağı saygının ona politik üstünlük getiremiyeceğini, gavur Almanya ile yapacağı işbirliğinin kutsal savaşı gevşeteceğini, Türkiyedeki İslam birliği ajanlarının da sultanın sandığı kadar güclü olmayan propagandalarıyla bunu önliyemiyeceklerini söylemiş. Şunu da belirtmiş ki, en çok İkinci Wilhelm'in demokrat, geveze, bu yüzden de üstünde durulmaya değmez saydığı Genç Türkler hareketi şimdi artık Kafkasyalı eski Rus terroristlerinin parmağıyla düzene girmiş, askeri bir ayaklanmaya hazırlanmış, zaferi kazanacak duruma gelmiştir. Böylece politik güç dinsizlerin eline geçmiş olacaktır. Sefir kendini ortaya atmaktan çekiniyormuş, ama bir şeyler yapmaya da aklı yatmış, hem Bulow'un İkinci Wilhelm'in hayallerini paylaşmadığını da biliyormuş. Propaganda şefini yarı resmi, gereğinde yalancı çıkarılacak bir elçi olarak Genç Türklere yollamış.

1908 Haziran ayı başında Makdonya'da isyan patlıyor ve Meşrutiyet ilân ediliyor, Avrupa elçileri artık ya Sultan'dan ya da devrimden yana oynamak zorunda kalıyorlar.

Alman elçiliğinde - ki orduyu yeniden kurma görevini aldıktan sonra elçilikten çok fazla bir şey olmuş-çatışmalar her yerdekinden daha ateşli. Genç Türklerle sıkı fıkı bir çok Alman subayları hareketi iyi görüyorlar, bir çoğunun gönlü de, imparatorunki gibi, Sultan'dan yana: ne de olsa devletin başı o.

Bir gün deniz ataşesi biraz küçümserce:

— Bizim demokratlar üstüne propaganda ne düşünüyor? diye sormuş.

Almanyanın politik durumu babamı pek fazla ilgilendirmiyordu. Toplum sorunları üstünde pek durmamıştı. Sosyalizmin zaferini kaçınılmaz sayıyor, istiyordu da. Bu zafer Alsace dramına son verecek, hiç sevmediği Junkers'ler saltanatını da yıkacaktı. Düşüncesini soran Ataşeyi kendi silâhlarıyla vurmak hoşuna giderek şunları söylemiş:

— Genç Türkler yanlış üstüne yanlış işler yapıyorlar, daha bir hayli zaman da yapacaklar. Ama onların dışında başka şey yok. Hiç bir şey yok. Toptan eriyip giden bu memlekette önemli tek varlık ordu. Onu da bu sırada yalnız Genç Türkler önce ayakta tutabilir, sonra da geliştirebilirler. Başta olmak iyi, ama güclü olmak daha iyi. Bu memleketi kim yönetirse yönetsin, yalnız orduyla yönetebilir. Üst tarafı laftır.

Bir ordu devlet kurmaya yetmez. Ama altı aydanberi bir yenilik var: Rus devrimcilerinin yetiştirdiği Kafkas müslümanları Genç Türk komitelerinde nerdeyse baş olma durumundalar. Hareketin ideolojisiyle savaşa girmeksizin kadroları baştan aşağı değiştirebiliriz: her devrimde olduğu gibi meclis adamları yerine komite adamlarını, hattâ isterseniz diktatör adamlarını getirebiliriz. Genç Türk kadroları, hattâ halk yığınları, Talat ve Cemal gibi halktan gelmiş, Enver gibi devrimin tetiğini çekmiş adamların diktatörlüğünü bir gerileme saymaz, bunu hep kendilerine bağlı kalacak, kendi sözcüleri olacak bir düzen diye görürler...

Haftalardır da Enver paşayla bu yolda konuşuyormuş zaten, hareketi kökünden değiştirmeli, görgülü devrimciler arasında sokak çarpışmalarına hazırlıklı, yalnız düzenli ve dayanıklı olmalarına bakılacak seçkin kadrolar yaratmalı diyormuş. Yine haftalardır, — Almanya hiç bir sorumluluk yüklenmek istemediği için — Mısır yoluyla Genç Türkere son model makineli tüfekler getirtiyormuş.

Saray adamlarının tertiplediği karşıdevrim Makedonyadan gelen Genç Türk ordusuyla İstanbulda, babamın önceden gördüğü gibi, bastırılınca, tahttan indirilen Abdülhamidin yerine ha var ha yok Beşinci

Mehmet getirilip, Parlamentonun gücü artınca, elçi babama böyle konuşmasının görevleriyle pek uyuşmadığını hatırlatmış; gizli kaldıkca çok iyi olan bu politikanın (kadroları değiştirmenin) açığa vurulmasının yersiz olduğunu söylemiş. Babam sözleri inkâr edemediği için büsbütün bozulmuş. Coşup fazla ileri gitmiş besbelli. İhtiyatsızlık babamın baş kusuruydu: şamanlık madalyasının ters yüzü. Elçiliğin gizli bir partiyle aracısı olacaktı elbet: olacaktı ama Türk dışişleri bakanlığıyla kendi arasına kimsenin girmesini de istemiyordu.

Babam fena sıkışmış, ama, oyun kurallara uygun olarak oynanmış olduğu için pek de şaşmamış, beklemiş.

Almanlar arasında kaybettiği otorite Türkler arasında hiç de sarsılmamış. Elçilikteki görevi de yine üstündeymiş zaten. İş görmese de Propaganda ortadan kalkmamış büsbütün. Babamın Enver'le ilişgisi bir dostluk durumuna gelmiş. Konuşmaları genç binbaşının henüz belirsiz olan ideolojisine çeki düzen veriyormuş. Almanlar Enver'i tanıyorlarmış zaten; Prusya alayında staj gördükten başka Berlin'de ataşe olarak ta bulunmuş. Romantik taşkınlığı biraz ürkütüyor, çok defa da sinirlendiriyormuş Almanları. Babamın tabiatına uygun gelen de asıl bu

tarafıydı. İtalya Türkiye'ye savaş açıp da Enver Trablus ordu kumandanı olunca kendini onun yanına göndertmenin yolunu da bulmuş.

1910 sonlarına doğru bir kaçakcı gemisiyle Tunus yakınlarında kıyıya çıktıkları zaman Italyanlar bütün limanları elde etmişlerdi. Bir hayli zayıf olan Türk kuvvetleri Mısır Türk sınırlarında dağılmıştı. İstanbul'dan hiç bir yardım umudu yoktu. Abdülhamid'in, paslı toplarını, acı acı gülerek teftiş ettiği tekmelerinin İtalyan donanmasına karşı koması düşünülecek şey değildi.

Babamın karışık bir durumu yorumlamakta, ipin ucunu bulup yumağı çözmekteki ustalığı harikalar yaratmış bu sefer. Meslekten asker olmayışının da belki payı vardı bu işde. Ordunun perişan durumu Enver'i ilkin fena ürkütmüştü. Talihin yardımı da şu olmuş ki, içinde bulundukları durum gizli hizmeti gerektiriyormuş: bu da en iyi bildiği şey.

Libya çölünün hâkimi Şeyh Sünusi hecin develi askerlerini Enver'in buyruğuna veriyor. Graziani'nin ordusu karşısında bunlar hiçti tabii. Babam, Sünusi'nin adamlarıyla Libya çölündeki kabileleleri ayaklandırmak, hiç savaşa girmeden İtalyanları dağınık çete baskınlarıyla modern bir gerilla

savaşıyla yerinde saydırmağa çalışmak fikrini vermiş.

İtalyanların niyeti içerilere kaymak olduğu için bir haberleşme şebekesi kurma işi en başta geliyormuş. İstanbuldaki Alman elçiliğinin ve Türklerin kurdukları şebekeleri iyi bilen babam Almanyada yetişmiş on kadar Türk uzmanla bir şebeke kuruvermiş. Yalnız elebaşılarına ihtiyaç varmış zaten: üst tarafını Sünusi'nin adamları arasından bol bol sağlamışlar. Hıristiyanlara karşı her Müslüman beş on kuruşla casusluk yapabilir. Babam Almanya'dan da ciddi bir yardım göreceğinden eminmiş; çünkü Von der Goltz: «Bingazi'den vaz geçmek intihar etmek demektir» diyormuş. Gerçi gizli yardımlar ister istemez sınırlı olur. Ama Enver'in İstanbul'dan boşuna bekliyeceği para gelmiş, üstelik de mükemmel makineli tüfekler.

Enver makineli tüfekleri Türk ordusunun kullandığı ve beş on baskınla İtalyanlardan aldığı külüştür otomobillere yerleştirmiş, ve bunlarla her limanın yakınlarına sakladığı çevik atlı ve develi askerlerini desteklemiş. İtalyan ordusu çöle çıkmaktan çekiniyordu: su kaynakları çok azdı, Türkler de hepsini zehirliyeceklerdi elbette. Graziani'nın çöle yolladığı beş taburun beşi de yok edilmişti.

Bu başarılar, küçük de olsa, Sünusi'nin

adamları tarafından şişirilmiş, iyi para da alan kabileleri birleştirmişti. İtalyanlar ne denizi ellerinde tutuyorlardı, ne kuzey Tunus ne de Kuzey Mısır yollarını kontrol edebiliyorlardı. Türkiyeden ve Almanyadan seçkin çeteler kurulmasını sağlayacak kadar silah ve cephane geliyordu. Üst tarafı için yerli ustaların yaptıkları silahlar yetiyordu. Enver'in ve babamın başlarına büyük paralar konmuştu. İtalyanlar arasında babamın adı usturaymış: bu adı araplar takmış ona.

(Enver'in değerleri ve kusurları, gösterişi kudreti, coşkunluğu, sevimliliği hep birden çöl beylerinin gönlünü kazandı. Üç ay içinde çöl buyruğuna girmişti. Kişiliğinden gelen güce halifenin kızlarından birine nişanlanmanın büyüsünü de katarak göçebe sürülerini düzene sokmak kadar olmıyacak bir işi başardı. Çöl eşkıyalığı yaptırmayı düşünmüş olduğu sürülerden düpe düz bir ordu çıkardı, bunlara Türk taburlarının kalıntılarını da ekleyip Derna kuşatmasını göze aldı.)

Şehri alması pek olacak bir iş değildi; ama muzaffer fatihler olarak gelen İtalyanlar kuşatılmış oluyordu ne de olsa.

Kuşatma yılın sonuna kadar sürdü ve Balkanlardaki tehlike İstanbul'u İtalyanlarla anlaşmaya zorladı. Barış imzalanır imzalanmaz Balkanlar Türkiye'nin üstüne atıldı.

Uzmanlar şaşkına döne dursun Almanların yeniden düzenlediği Türk ordusu onbeş günde süpürüldü.

Enver, çerden çöpten imkânlarla, zafer umudu olmaksızın Graziani'yi bir yıl oyalamıştı. Acele İstanbul'a çağrılan babam oraya Almanların adamı olmaktan çok Enver'in Almanlara yolladığı bir elçi olarak gitti. Genç Türkler artık bir muhalefet partisi durumuna düşmüşlerdi. Abdülhamit'in eski nazırlarından kurulan kabinenin başında 1820 de doğmuş bir Sadrazam vardı.

Bülov'un özel elçisi:

— Sizce ne üstünde çalışılabilir? diye soruyor.

— Bir şey üstünde çalışmak için çok geç. Bundan sonra ancak bir adam üstünde çalışılabilir, o dam da olsa olsa Enver'dir. Ordu yok oldu diyorlar. Enver'e göre öyle değil, Von der Goltz'e göre de değil, bana göre de. Oruduyu nazırların yarattığı budalaca engellerden kurtarmalı: orduyu yok eden bu. Askerler yiğit olmasına yiğit. Bizimkilerin yetiştirdiği subaylar iyi. Yapılacak şey orduyu diriltmek, ama onu yıkan neyse onu da yıkmak. Balkan ordusu Moltke'nin ordusu değil her halde, içinde birbirini sevmeyenler de çok.

— Enverin niyetleri nedir?... neler tasarlıyor?

— Bir an önce dönmek ve başa geçmek.

— Hükümet gerçi pek sağlam değil, ama başa geçmek bilmem...

— Geçeriz. Özel elçi bu «iz» takısına kulak kabarttı:

— Enver Paşa Balkanlılarla hangi esaslar üzerinden görüşmeyi düsünüyor?

— Görüşme ancak zaferden sonra olur, bunu siz benden daha iyi bilirsiniz. Önce zafer o halde: bunun için de hemen silâh, cephane ve teknisyenler gelmeli. Sonra, daha sonrasına gelince... Türkiye için Balkanlar, eski beylikler önemli değil: bunlar ilgilendirmiyor Enver'i. Buna karşılık ...

— Tuhaf şey! Nedir peki onu ilgilendiren?

— Turancılık, Edirneden Çine kadar Orta Asya'daki bütün Türklerin birleşmesi. Yeni milletler doğuyor, burada da heryerde de: Bundan sonra artık Yunanistan'ın, Sırbıstan'ın yaşamasına engel olamayız. Yeni ülkeler aramak gerek. Olagan bir barışla Rumeli topraklarını emniyete aldık mı eski hıristiyen eyaletlerin cehenneme kadar yolu var. İstanbulda kurulacak saçma bir cumhuriyet yerine başkenti Semerkant olacak bir imparatorluk kurmalıyız.

Elçi hiç de anlayışsız, alık bir adam değildi; ama her dinlediği şeyin arkasında gizli

bir düşünce arama alışkanlığı, hiç bir şeyi saklamayanların karşısında zekâsını ağırlaştırıyordu. Karşısındaki adamı oynamış olduğu role göre ve şimdi oynamakta olduğu roldeki ustalığına rağmen fazla genç buluyordu. Kesik kesik konuşması, ince kemikli yüzü ve oynak elleriyle uyuşan büyük elçi gibi onda da merak uyandırıyordu.

Babamı kendisine keskin görüşlü, biraz da macera peşinde bir adam diye tanıtmışlar. Hayal kurmasına kuruyordu bu adam, belli; ama hayalci denenlerde ne bu kafa aydınlığı, ne de imkânlarını böylesine bilip kullanma görülmezdi. Öte yandan babam, başolma tutkunu sayılabilirdi ama hiç para düşkünü değildi. Hem her büyük tutkuda biraz hayalcilik yok mudur? Bununla beraber Bülov'un adamı, büyük tutkunlar bu kadar çabuk, bu kadar çok ta konuşmaz diyordu içinden.

—Nasıl oluyor da, dedi; siz Turancılığa bu kadar... ilgili, hattâ tutkun görünüyorsunuz?

Babam tutkusunun nerden doğduğu üstünde pek durmamıştı. Bu tutkuda Avrupa'dan kaçma isteği, tarihin çağırısı, yeryüzünde bir yara izi bırakma hırsı, softaca bir hırs, açıklık kazanmasında kendinin büyük payı olan bir ülkünün büyüsü, kavga arkadaşlığı, dostluk hep birbirine karışıyordu.

Babam önce yarı gülümser:

— Hayal kurmak kimi işleri çürütür, kimi işleri de besler; pek azdır beslediği işler o kadar az ki... demiş; sonra düpedüz gülümseyerek: sizin kurduğunuz daha güzel hayaller var mı? diye sormuş.

Özel elçi, işini bilen, ama kibarlığı açık konuşmasına engel olan bir adam gibi bu soruyu sessizce ve sadece eliyle şöylece bir yana atmış. Babam adamın: Almanya! diye cevap verdiğini duyar gibi olmuş içinden. Ama, Alsace bir yana, babam yalnız kendi seçtiği dostlarla anlaşabilirdi o zaman. Üstelik güçlü bir devletin hizmetinde olsa olsa bir emir kulu olurdu; Enver'in yanındaysa çok daha önemliydi. Karşısındaki adamı bir sezintiyle de olsa kuşkulandığı şuydu ki, babam bundan böyle artık yalnız kendi kurduğu, gerçekleşmesine kendi yardım ettiği işler yararlı, tutkulu olabilirdi.

Bülov, «bu biraz taşkın ama yapabilecekleri yabana atılmaz» delikanlıdan aldığı rapor üstünde durmuştu: Günün birinde Rus Türkistanının istenmesi Rus-Türk düşmanlığını büsbütün artırırdı. Berlin, Türkiyenin bir Avrupa savaşında tarafsız kalmak için elinden geleni yapacağını biliyordu. Ama Cemal paşa İngiltere'yle ve Fransaya'yla anlaşma yoluna gitse bile Rusya bu işe artık son vermek için

var gücüyle anlaşmaya engel olacak ve Türkiye ister istemez Almanyayla birleşmek zorunda kalacaktı

Evet Enver, Trablus'tan, tam zamanında, döndüğü zaman her şey hazırdı.

Nazırlar sopayla kapı dışarı edilmiş, Plevne'den sonra ilk olarak Türk ordusu başına geçecek bir savaş adamı bulmuştu. Enver'in gençliği, atılganlığı Türk ordusu üstünde, Bonapart'ın İtalyan ordusu üstünde yaptığı etkiyi yapmıştı. Enver onun kadar usta değildi, ama daha güçlü bir dayanağı vardı: Almanya yalnız ona güveniyordu; o kaybetti mi Türkiye Almanya için kaybolmuş demekti. Babam, orduyu yeniden kurmaktan çok, onu kötürümleştiren neyse onu yoketmek gerektiğini söylerken doğru görüyormuş. Ordu ilk saldırışta İstanbulu kurtarmış. Gerçi kurtarmakla kalmış o zaman ama, Edirne'yi de kurtarınca Rusya Balkanlılara anlaşmayı salık vermiş. Mayısta barış imzalanmış.

Babam zaten şunu da bilmiyor değilmiş artık: Bundan böyle Alman elçiliği onun Enver'le işbirliğini yalnız kendi hesabına olmak şartıyla hoş görebilir. Ama babam elçilikten çok Enver'e bağlılık duyuyordu. «Nasıl yaşıyacağını kendi seçen bir adamın yurdu, en büyük bulutların geldiği yerdir» diyormuş ona buna gülerek, başını derde sokmaktan kork-

mıyarak. Öte yandan bazı gazeteler onu zaferin akıl hocası olarak göstermeye başlamışlar, babamsa bunun Enver'i er geç sinirlendireceğini, bunu gururuna yediremiyeceğini biliyormuş. İstese kendini bir masal kahramanı yapan söylentileri bir anda çürütebilirdi tabii, ama hiç de içinden gelmiyormuş bunu yapmak. Yarattığı masal kahramanlığı gururunu okşamakla da kalmıyor, seviyormuş bu kahramanlığı?

Barış imzalanır imzalanmaz Enver paşa kendini var gücüyle Turancılığa vermiş. Yapılacak şey Orta Asya Türkleriyle ilişki sağlamak, Kürtlerle, Buhara ve Efgan beyleriyle, Rus Türkistanı hanlarıyla bağlar kurmaktı. Alman elçisi: «Önce Efganistan..» dedi. Hindistan'a en yakın yer orasıydı. Herkese göre de babam bu iş için biçilmiş kaftandı: Almanlara göre de, Enver'e göre de, babama göre de.

III

İki ay sonra babam Gazne'deydi. Hindistan yoluyla geliş, İngiliz ajanlarının bol olduğu Kâbil'de pek az kalmış.

Efganıstan diye bir yer yoktu. Emir sadece Kâbilin emiriydi. O sırada şehirde telefon şebekesi kurduruyor ve Hindistan'a bir telgıraf hattı çektiriyordu. Şehrin elli kilometre ötesinde ilkel bir Islam dünyası başlıyordu.

Hanlar güçsüzseler vergi veriyor, güçlüyseler vergi alıyorlardı. İrandan Semerkand'a kadar göçebe olsun yerleşmiş olsun bütün insan yığınlarını birleştiren tek şey Kuran'dı.

Bıraktığı sivri sakalla bir İran şehzadesine benzeyen babam bir bozkırdan ötekine gidip hanlarla görüşüp tartışıyor. Kimi kargalara benziyormuş bu hanların, kimi şişman aşçılara, kimi akbabalara. Hepsi Enver'in, Hıristiyanları yenen paşanın adını biliyormuş. Bunun ötesine geçildi mi hoş ama boş laflar ediyormuş hepsi. Babam ordan kalkıp da ötelere, başka hanlarla gidiyormuş. Hep ayni kaçamaklı ikircikli sözler, ayni üzüntü, ayni boşluk. Pamir'den aşağılara inmiş, o kaybolmuş develerin sisler arasından bağrıştığı ovadan aşağı. Güney kumlarından geri dönmüş: dikenli çalılıklar arasında yengeçlerden iri cırcır böcekleri varmış, kervan geçerken sorguçlu migferlere benzeyen başlarını dikip bakıyorlarmış insana. Derken kefen rengi bir şehre varıyormuş. Balçık ve merteklerle örülmüş kapıların önünde, ayakları özengide dalgın dalgın bekleşen perişan kılıklı atlılar... kadınlar gibi saklı evlerin önünde, penceresiz sokağın kumları üstünde kup kuru bembeyaz bir at kellesi ve balık kılçıkları. Ne dışarda tek yaprak ne içerde tek eşya: duvarlar, gök ve Allah.

Bir kervancı babama:

— Üç yıl sonunda insan çölün boş olduğunu unutur, demiş.

Çölle ve çöl beyleriyle ikinci karşılaşmasıydı bu. Sünusi'nin vahalarında ruh çıplaklığı daha da büyüktü, ama bu çıplaklık ateş ile bir tanrısallığa, savaşa, İslamın organik bütünlüğüne uyuyordu. Burada Allahın ateşi törenlere, törelere bürünüyordu. Onsekiz kaplık ziyafetlerden sonra kabile sanki dağılıp toza toprağa karışıyor gibiydi. Trablus'da babam iş görmüş, burada sadece konuşuyordu.

Gittikçe daha belâlı bir dizanteriye tutulmuş. Hindistan'a doğru enginar iriliğinde dikenler ve acılaşan bir hayal içinde durup durup yeniden yollara düşüyordu. Karşı dağların ötesinde Hindistan vardı: panayır pastası, gibi pembemsi boyanmış şehirler, sokaklarında gölgelerinin ardından giden dalgın maymun sürüleri ve... Deniz! Ah nerde yeşil Avrupa! Gecenin içinde lokomotif düdükleri, geç kalmış faytonların çan ve nal sesleri ...

Bir gün babam Gazne çarşısında dolaşırken, delinin biri, belki de delilerin arada bir yanılmayan sezgisiyle, bu adamın bir Türk olmadığını anlamış ve üstüne atılıp başlamış dövmeğe. Karşı komak çılgınlık olurmuş orada: Orta Asya'da halâ yaşayan eski geleneklere göre deliye el kaldırmak günahmış. Adam iri taş bulamamış bereket, yoksa öldürmesi işten değilmiş.

Babam büyük bir öfke içinde ve kölesi olduğu büyüden anlaşılmaz bir kolaylıka kurtulmuş olarak evine dönmüş. Birden gerçeği bütün acılığıyla görüvermiş: Türkleri yeni yeni coşturan ve belki İstanbulu kurtarmış olan Turan yoktu.

Aylardır göremediği gerçeği görmüştü sonunda.

Turan onun için o kadar vardı ki, yok olabileceği bir an aklından geçmemişti. Nasıl Luther'den önce hıristiyanlar sürü sürü Roma'ya gelip de din bezirgânlığını görmemişlerse, nasıl onsekizinci yüzyılın İngilizsever Fransızları Londrada gözleri kör edecek kadar ortada olan aristokratlığın farkında bile olmamışlarsa, o da bütün bu son aylarda her şeyi yalnız Turan masalı açısından görmüş, olan biten her şeyi yalnız bu masala bağlamıştı .İnsan sevdiği kadını ne kadar göremezse inandığı bir masalın gerçek ülkesini de o kadar göremez.

Başına gelen beklenmedik belâ masalın kansızlaşıp tam ölmek üzere olduğu güne mi raslamıştı? Afganlılara karşı ne hınç duyuyordu artık, ne de sevgi. Siz pergeli gözünüze soktunuz diye bütün pergel kullananlara düşman olmanın mânası yok diye düşünmüş. Bununla beraber onu tutkusundan kurtaran şeyin ne olduğunu biliyormuş:

Küçük düşme utancı.

Bu adamlardan ne beklenebileceğini biliyordu artık. Halifenin damadı olan muzaffer kumandan Enver için candan döğüşebilirlerdi. Ama iyi para almak ve büyük tehlikelere de atılmamak şartıyla. Ayrıca karşılarına İngiltere çıkarsa biraz düşünürlerdi. Turan uğurunda mı döğüşsünler? Peki. Ama islâm uğrunda döğüşürlerdi pekâlâ. Hem babamın az çok tutunabildiği yerlerde başarısını Abdülhamid'in İslâm birliği ajanlarına borcluymuş zaten. Harabeler ortasında, dağlarının çıplaklığı ve göklerinin pırıl pırıl beyazlığı içinde gecegezenler gibi dolaşan bu halkı ayakta tutan tek çatı kemikleşmiş bir İslâm gücüymüş.

Geriye Rus bozkırlarındaki Türkmenler ve daha başkaları kalıyor. Onların da cevabı ayni olacaktı. Ama aldanıp ta kurtuluş zamanının geldiğine inanıyordıysa o başka

Enver için Turan gerekliydi, onun için de yokluğu düşünülemezdi. Babamın bir raporu bile hiç bir şeyi değiştiremezdi: dostu Turan'ı görmediyse, dostunun gözleri kördü. Ama babam dostunu yüzüstü bırakamazdı, mertlik onda hem yaradılışı hem de hayal çoşkunluğu gereği köklü bir davranıştı. Turancılığın sonu felâkete varacağından hiç şüphesi kalmamıştı, ama belki içinde Enver'in kendisine inanacağı umudu yok de-

ğildi büsbütün. Kendisine sadece dönüşünü haber verdi. Yazılı raporlardan çok inandırıcı konuşma gücüne güveniyordu. Üstüne aldığı işe inancını yitirdikten sonra da hastalık onu büsbütün yıkmıştı. Rus sınırına, Buhara'ya yolladığı adamların dönmesi için bir ay daha bekledi. Peşaver'e vardığı zaman sıtmadan Hint evlerini pembe topaçlar gibi görüyordu. Karaşi'de bulup hemen bindiği bir yük gemisinden hiç bir durakta inemedi.

Niyeti Reichbach'da, ya da Strazburg'da bir klinikte iki üç hafta kaldıktan sonra İstanbul'a gitmekti.

Gemi Süveyş'e geldiği zaman Enver Yafa'daydı. Sabırsızlık ve endişeyle beklediği babama bir telgraf çekiyor ve Port-Sait iskelesinde görmeğe gidiyor onu.

Konuşma uzun sürmüş. Enver, oynadığı oyunda kozu elinden alınıyormuş gibi içerlemiş babama. Dostunun aldandığını sanıyordu, ama Paşa'nın öfkesi bundan değil, ya aldanmıyorsa diye korkmasından geliyordu. Enver'in kendine en umulmadık yerlerde hep yardım etmiş olan talihine inancı bir softalık haline gelmişti. Engel dinlememek, ne olursa olsun ileri atılmak, onun gözünde artık değerinin gerçek kaynağı buydu.

— Makedonya'da isyan çıkardığımız

zaman kaç kişiydik, biliyor musun? Üçyüz kişi!... Turan kendini bilmiyorsa, ona bu bilinci vermek bize düşer...

— Bir başka arkadaşınızı yollasanız, diyor babam, paşanın umutlarına bir tutamak olsun diye. Bu tartışma boşuna geliyordu ona. Gazne'deki ağır hastalığında, bu kadar bağlanmış olduğu bir işde aldanmanın acısını sineye çekmişti; ama sağlığı yerine geldikçe içerlemeğe başlıyordu, sanki aldanan kendi değildi de, Orta-Asya aldatmıştı onu, o kendi talihine karşı koyan Orta-Asya ve inancını paylaşmış olan herkes.

— Önce bir Müslüman yollamalıymışım, diyor Enver.

Babamdan dostça ayrılıyor. Şimdilik herşeyden önce sağlığını düşünmesini istiyor. Ama babam aralarında çok içten bir bağın kopmuş olduğunu biliyor artık.

Marsilya'ya geldiği zaman İranlı sakalını kesmiş, iyileşmemiş de olsa ayağa kalkmıştı.

Gemiden çıkma işleri akşamın altısına kadar sürdü. Strasburg treni ertesi gün kalkıyordu. Babam bir faytona binip Eski Limanda bir otele canını dar atmış. Avrupa'dan ayrılalı altı yıl olmuştu.

Tanıdık insanlara benzer evlerin önün-

den, mutlu ve nerdeyse mavi tozlar içinde, panama şapkalar, küçük kareli pantalonlar ve kadın yüzleri kayıp geçiyordu. Bürolar, fabrikalar daha paydos etmemişti. Yolda erkeklerden çok daha fazla kadın vardı.

Babam görmiyeli moda bir hayli değişmiş, etekler, yakalar, şapkalar bir başka türlü olmuş, göğüsler, ayaklar biraz daha açılmıştı. Marsilya'nın en canlı yeri Cannebière'e gelinceye kadar gördüğü şıklaşmış kalabalıkta bir tek kadın bakışı yakalayamamıştı: eski hotozların yerine geçen inik şapkalar gözleri saklıyordu. Hiç bir Asyalı şapka giymez. Burada, karnaval kılığına bürünmüş kadınların senli benliliği yarım yamalak gördüğü yüzlere birer deli hali veriyordu.

Odasına çıkınca, içindeki burukluğu gidermek için var dikkatiyle kendine çeki düzen vermğe koyuldu. Pancuru yarı açık pencereden Cannebière'in yaz gürültüleri, gazeteci bağrışmaları, tramvayların tangırtıları, bir de hiç duymadığı, vals ve çingene romansı arası yayvan, sanki hep yeniden başlayan müzik havaları geliyordu: Tango nedir bilmiyordu henüz.

Çarçabuk giyindi. Afganistan'da kaç kez en çok neyi özlediğini düşünmüştü. Tiren dumanlarını, güneşli asfaltın, ak-

şam kahvelerinin kokusu, bacalar üstündeki kurşun rengi gök yüzü, banyo odaları.. Orta-Asya'da bir kaç ay geçtikten sonra uykuda, durup dinlenmez develerin Efgan atlarının sırtında hep renk renk sokak afişleri, tavanına kadar resim dolu müzeler gelirdi gözünün önüne. Ama o gün merdivenleri koşa koşa indikten sonra bakmaya doyamadığı şey hiç aklından geçmemişti: Dükkân vitrinleri.

Bir çokları bildik vitrinlerdi: eczahane, tunç biblolar, kasap, çörekçi, meyvacı ve sebzeciler.. ama etler ne kadar kırmızı, şeftaliler ne kadar küçük ve soluktu. Kimi vitrinler dakikalarca tuhafına gidiyordu: takma ayaklar, saatler, çiçekler, korseler, takma saçlar, topuzlar, ölüm çelenkleri... Kocaman aynalardan vitrinlere bakan kadın yüzleri de vardı. Babam artık onlara daha alıcı gözle bakıyordu, Avrupada hiç görmediği, Asya'nın hiç bilmediği bu ince belli bedene yapışık cüretli urbalar şaşırtıyordu onu. Bununla birlikte, Müslüman peçesinin yokluğu, yüzlerin apaçıklığı Avrupa'ya acı bir sadelik veriyordu. Bu yüzlerde insanın gördüğü çıplaklık değil, iş, kaygı, gülüş, bir kelimeyle hayattı: peçesiz hayat.

«... en basit şeyler, sokaklar, köpekler...» Neden hep bu cümle fısıldanıyordu kulağına? Fransız gazeteleri anarşist dâvalarıyla

doluydu: «otomobilli haydutlar» deniyordu bunlara. Birisi hekimlerin sorularına şöyle cevap vermişti: «Öldürülen insan tekinin hiç bir önemi yoktur! Ama sonradan, beklenmedik bir şey oluyor. Herşey değişiveriyor, en basit şeyler, sokaklar, köpekler...»

Bu adam demek istiyordu ki, dökülen kan, insanın yaşamasını sağlıyan dalgınlık halini, vurdum duymazlığını bir an dağıtabilecek kadar zorludur. Babam varlığın derinlerinden gelen böyle beklenmedik bir duygu içindeydi. Bu duygu yeni gördüklerinden çok yeniden gördüklerinden geliyordu; eskiden tanıdığı insan soyundan şapkaları bıyıklı mankenleri, tangoları ve harp gemileriyle Eski Liman'ı karma karışık dolduran insan soyundan.

Boşluğun ya da sonsuzluğun bir kıyısına atılmış, bulanık akışını seyrediyordu onun. Bakriya ve Babil'in en eski yollarından, sessiz kulelerin beklediği çöllerden unutulmuş korkuları, yitik masallarıyla gelmiş geçmiş insanlar kadar uzağındaydı önünden geçip gidenlerin. Tango sesleri ve sıcak ekmek kokuları içinde ev kadınları, ellerinde sepet, telâşla yürüyorlardı. Günün son ışığı kapanmak üzere olan bir boyacı dükkânının alaca bulaca kepenklerinde eriyor, uzaktan bir gemi sesleniyor, bereli bir

delikanlı sırtında bir manken daracık bir mağazanın karanlıklarına salıyordu, dünyamız üstünde, Milâdın ikinci bin sonlarına doğru...

Reichbach'a dönüşünün beşinci günü babası kendini öldürmüştü. Onu bir daha görmeği ve son dileklerinin yerine getirileceğinden emin olmayı beklemişti sanki.

ÇAN YAYINLARI

K A Ç K I N L A R
Hikâyeler
Ferit Edgü, 250 Krş.

D E N E M E L E R
2. basılış
Albert Camus
Çevirenler
Sabahattin Eyuboğlu — Vedat Günyol
4 lira.

D U R U Ş M A
Franz Kafka
Çeviren
Sabahattin Eyuboğlu
5 lira

D Ö R T L Ü K L E R
Ömer Hayyam
Çeviren
5 lira

B O Z G U N
Hikâyeler
Ferid Edgü
3 lira

ÇAĞIMIZIN GERÇEKLERİ
Jean-Paul Sartre
2. Basılış
Çevirenler
Sabahattin Eyuboğlu — Vedat Günyol
5 lira

K U Y U L A R D A
Hikâyeler
Muzaffer Buyrukçu
3 lira

ÖZGÜRLÜK VE KÜLTÜR